

KEA

København

Dansk Bibelinstitut

Undertegnede

.....JENS JØRGEN RASMUSSEN.....

der har forfattet nærværende emneopgave / ~~speciale~~ (streg over)

..Chr. Møllers... fortælle... af... evangeliet og dets
modtagelse... sammenlignet med... tilsvarende... lægninger
i Chr. Nielsens, Saabjes, Dreslers og P. Madsens Angiel. på
Luthersk Missionsforening. (Bedømt med knæklær 11)

af hvilket et eksemplar arkiveres på Dansk Bibel Institut

A) X giver hermed min tilladelse til at; eller

B) ___ ønsker at blive kontaktet før

der citeres i opgaver / publikationer, dog under den forudsætning,
at forfatterens navn samt afhandlingens titel og årstal opgives.

Der er derimod ikke med denne erklæring givet tilladelse til at
afhandlingen - eller dele deraf - gengives på tryk.

C) ___ ønsker ikke at der citeres fra afhandlingen.

I øvrigt finder lov nr. 158 af 31/5-1961 om ophavsretten til
litterære og kunstneriske værker anvendelse.

DBI... København..... den 5/5 / 1986 Jens Jørgen Rasmussen
Underskrift

Evt. kontaktadresse:

.....

CHR. MØLLERS FORSTÅELSE AF EVANGELIET OG DETS MODTAGELSE
SAMMENLIGNET MED TILSVARENDE BEGREBER I CHR. NIELSENS, SAABYES,
DRESLERS OG P.MADSENS ANGREB PÅ LUTHERSK MISSIONSFØRENING.

Emneopgave i kirkehistorie

af

Stud. teol. Jens Jørgen Rasmussen

København 1986.

INDHOLDSFORTEGNELSE.

Indledning	1
Ogavens problemområde	1
Opgavens problemafgrensning	1
Kilderne	2- 3
<u>I. Hovedafsnit.</u> Chr. Møllers biografi indtil slutningen af 60-erne i korte træk	3- 5.
<u>II. Hovedafsnit.</u> En analyse af evangelieforståelsen i de fire angreb og i Møllers skrifter fra slutningen af 60-erne og i 70-erne	5- 17
-De fire angreb beskrives	5- 7
-Antropologien i angrebene og hos Møller	7- 8
-Forståelsen af loven - " -	9-10
-Forståelsen af evangeliet - " -	10-13
-Troen og frelsen - " -	13-14
-Helliggørelsen - " -	14-16
-Sakramenterne - " -	16
-Chr. Møllers Forkyndelsesmæssige udvikling fra 70-erne til midten af 80-erne	16-17
<u>III. Hovedafsnit.</u> Den grundlæggende uenighed i forståelsen af evangeliet og dets modtagelse og de tre sidste angrebs relevans	18-21.
Afsluttende konklusion	21-22

INDLEDNING

De gudelige vækkelser, der begyndte at røre på sig i Danmark i første halvdel af 1800-tallet voksede i sidste halvdel af århundredet kraftigt og spaltede sig i to hovedstrømme, den grundtvigske og den indremissionske retning. Imellem de to retninger var der en til tider kraftig strid⁽¹⁾. Men endnu en bevægelse gjorde sig gældende i det kirkelige landskab. Det var "Luthersk Missionsforening til evangeliets fremme i Danmark", LM.⁽²⁾ LM's stiftere havde deres rødder i P.C. Tranbergs frimenighed, men var i forbindelse med indre splid og opløsning af frimenigheden blevet stærkt påvirket af den svenske prædikant og forfatter C.O. Rosenius, hvis forkyndelse var karakteriseret af en stærk vægtlægning på de objektive frelsesgrunde og en skarp afstandtagen fra enhver antydning af menneskelig fortjeneste i frelsen⁽³⁾.

Hovedmanden bag stiftelsen af LM og dens mangeårige leder var lægprædikanten og redaktøren Christian Møller. Han kom gennem sin mødevirksomhed og gennem sin omfattende litterære virksomhed til at danne foreningens profil udadtil, og der er nærmest identifikation mellem Møllers teologi og LM's. Dette ses også deraf, at Møllers modstandere snart adresserer deres angreb mod LM og snart mod Møller, og deraf at alle de angrebne skrifter er af Møller. Derfor vil der i opgaven ikke blive skelnet mellem angreb på Møller og angreb på LM⁽⁴⁾.

OPGAVENS PROBLEMOMRÅDE.

LM's forkyndelse og forhold til folkekirken faldt ikke i god jord i de indremissionsk-kirkelige kredse og blev gentagne gange angrebet fra denne side. Stridsspørgsmålene drejede sig i hovedsagen om LM's forhold til folkekirken, om forståelsen af evangeliet og om forståelsen af sakramenterne. Mange spørgsmål rejser sig i forbindelse med denne strid mellem så i øvrigt nært beslægtede retninger. Var der tale om egentlig saglig uenighed eller var det snarere kirkepolitiske hensyn eller ukendskab til LM, der var årsag til angrebene? Hvilken betydning har det at de senere angreb rettede sig mod skrifter af Møller, der var skrevet 10-15 år før selve angrebene? Var angrebene stadig aktuelle i midten af firserne, eller havde Møllers teologiske udvikling i virkeligheden bortelimineret stridspunkterne?

OPGAVENS PROBLEMAFGRÆNSNING OG FORMÅL. Det vil i denne opgave føre for vidt at behandle alle disse spørgsmål. Derfor har jeg valgt på grundlag af fire væsentlige angreb på LM at koncentrere min undersøgelse om det teologiske hovedspørgsmål i striden, forståelsen af evangeliet og dets modtagelse. Spørgsmålet om sakramentforståelsen og om forholdet til folkekirken vil kun blive inddraget, for så vidt, det kan belyse uenigheden i dette teologiske hovedspørgsmål. Formålet med

opgaven er altså, at redegøre for forskellen mellem evangelieforståelsen i Chr. Møllers skrifter og i angrebene på LM. At undersøge, hvad Møllers teologiske udvikling har betydet for de tre sidste angrebs relevans og at søge at finde frem til, hvad der er kernen i den teologiske uenighed mellem parterne.

KILDERNE. Som primærkilder er anvendt fire angreb udvalgt i blandt i alt otte betydelige angreb på LM og Møller i perioden 1866-92. De i opgaven anvendte angreb er: "Om den nye saakaldte evangeliske forkyndelse" af Christen Nielsen, Kbh. 1870; "Møllerianerne", 7.kapitel i bogen "Sekterne i Danmark" af H.G.Saabye, Kbh. 1884; "Luthersk Missionsforening også kaldet Møllerianerne" af G.D. Dresler, Kbh. 1885; og "Bornholmerne eller den saakaldte Lutherske Missionsforening" af P.Madsen, Kbh. 1886. Baggrunden for og indholdet af disse skrifter behandles i andet hovedafsnit(5). Når kun disse fire angreb er anvendt skyldes det, at disse angreb dækker alle de væsentlige stridspunkter mellem LM og de kirkelige kredse med tilknytning til Indre Mission. Ligeledes er de tilstrækkeligt udførlige angående det teologiske spørgsmål om forståelsen af evangeliet, til at danne sammenligningsgrundlag med Møllers opfattelse af samme begreb.

Af Møller er anvendt de skrifter, som angrebene retter sig direkte imod. Det drejer sig om: "Er dåbspagten Vejen til Himlen eller er Kristus Vejen?" 56 sider, Kbh. 1867. Bogen er en polemik imod forsagelsen og trosbekendelsen som betingelse for modtagelse af dåben og nåden(6); "Et Gjenmæle i anledning af Chr. Nielsens Angreb", 40 sider, Rønne 1870. Skriftet er det eneste officielle svar fra LM på et af angrebene. På de andre tre i opgaven anvendte angreb kom der ikke noget svar(7); Dernæst "Hvad er Evangelium i dets Væsen og Indhold, og for hvem er Evangelium?" 44 sider, Rønne 1873. Egentlig to artikler i "Budskab fra Nådens Rige" (8), men senere udgivet som bog. Heri udvikler Møller meget tydeligt sin forståelse af evangeliet; Endelig omtales også "Den Kristelige Dåb", 75 sider, Rønne 1884. Dette er det eneste angrebne skrift, der er samtidig med de tre sidste angreb og derfor bemærkelsesværdig. Bogen er en klargørelse af Møllers dåbsforståelse, hvor han på den ene side afgrænser sig mod en baptistisk forståelse og på den anden side mod en sakramentalistisk.

For at belyse Møllers evangelieforståelse yderligere er desuden anvendt adskillige artikler fra "Budskab fra Nådens Rige", et månedsskrift, som Møller udgav fra 1865 og til sin død i 1907. Ikke mange artikler er forsynet med navn, men der er i opgaven arbejdet ud fra at de generelt er forfattet af Møller, hvor ikke andet er anført(11). Des-

uden ville også artikler af andre forfattere kunne tages som udtryk for Møllers holdning p.g.a. hans redaktion af bladet.

Sekundær litteratur. De biografiske og historiske afsnit om Møller og LM bygger i hovedsagen på LM's egne jubilæumsskrifter som kilder. Disse bøger er overvejende skrevet i almindelig fortællende stil, og uden eller med mangelfuldt noteapparat. Det har derfor i de fleste tilfælde ikke været muligt, at kontrollere de givne oplysninger.

Desuden er anvendt Neiiendams "Frikirker og sekter", men denne bygger i hovedsagen på de samme jubilæumsskrifter, og har derfor ikke større kildeværdi. Endelig er der anvendt forskellig litteratur til forståelse af den historiske og teologiske baggrund, se litteraturlisten.

I. HOVEDAFSNIT. Chr. Møllers Biografi indtil slutningen af 60-erne i korte træk.

Hans Christian Møller blev født d. 23.10. 1834 i Nexø. Hans forældre var fattige og faderen ofte hjemmefra for at arbejde (12). Moderen havde en vis gudsfrygt og lærte børnene de ti bud, fadervor og trosartiklerne og nogle sange. Ligeledes hjalp hun børnene til rette, når deres lærer, som var fritænder, havde "sagt noget galt om Jesus". Møller var altså fra barndommen opdraget i at tro på Gud. Selv kalder han sin barnetro "en vis ærbødighed og ærefrygt for den levende Gud og hans ord (13). Men kristendommen var tilsyneladende ikke nogen lidenskab for Møller i barndommen og den tidlige ungdom. Han var derimod lidenskabelig optaget af jagt og kortspil og tillige dygtig til at digte viser (14).

To år efter sin konfirmation kom Møller i smedelære i Nexø, og han viste sig at være en dygtig håndværker. I denne tid mødte han Elisabeth Kristine Jensen, som senere blev hans hustru, da han fik smedie nord for Nexø (15). Her boede han da P.C. Tranberg i 1860 kom til Bornholm. Dennes forkyndelse forenet med fødslen af et handicappet barn medførte at Møller blev vakt og begyndte et helt anderledes liv. Han begyndte at aflægge synderne og tjene Gud. Sådan omtales Møllers opvækkelser i jubilæumsskriftet (16). Selv omtaler Møller, at han helt fra 7-8 års alderen havde et "bønforhold" til Gud, og at han fra 15-16 års alderen kendte Guds krav i samvittigheden og alvorligt stræbte efter at leve syndfri i tanker ord og gerninger for at få forladelse for mulige skrøbeligheder. Og at han oplevede det som et uudholdeligt trælleåg, hvorfor han resonerede, at det ikke kunne være den gode Guds mening, at livet skulle være et sådant slaveliv (17). Møllers opvækkelser ved mødet med Tranberg var derfor sådan set en fortsættelse og forstærkning af en opvækkelser, der allerede var begyndt i 15 års

alderen. Inden længe efter mødet med Tranberg var Møller i centrum af vækkelsesbevægelsen omkring denne. I 1862 blev han sammen med seks andre unge mænd udvalgt til at blive lægprædikant i bevægelsen. Efter en kort skoling begyndte de at prædike rundt omkring på Bornholm(18).

I 1863 brød Tranberg med folkekirken og dannede frikirke. Møller og flere hundrede fulgte med, og frikirken voksede i løbet af knapt to år til omkring 1600 medlemmer (19). Men allerede i 1864 lagdes ki-men til en indre splittelse i frikirken. Dels derved at Tranberg og Møller var uenige om ansættelsen af en svensk prædikant, Rosander (20). Dels derved at Møller langfredag 1864 kom til en ny åndelig erkendelse, hvorved han efterhånden distanserede sig fra Tranberg (21).

Om Møllers forkyndelse før denne dag ved vi kun lidt, idet vi kun har to skrifter fra hans hånd fra før denne tid (22). Og kun enkelte steder omtaler han selv sin tidlige forkyndelse (23). I de to skrifter, vi kender, er forkyndelsen i lighed med Tranbergs, som jo var hans lærefader, præget af en stærk vægtlægning på det, der må ske i mennesket, for at det kan blive frelst. En sand anger over synden må gå forud for tro på Kristus, hvis troen skal være oprigtig (24). Det troen skal rette sig imod er den nåde Gud har skænket i dåben, (bemærk! ikke i Kristus, , men i dåben), men denne nåde har Gud givet på betingelse af en forsagelse og tro (dåbspagten), der er sund og levende, virket ved den Helligånd, ja, den skal kendes på frugterne (25). Denne forkyndelse, som Møller havde lært af Tranberg, gjorde, at han selv blev mere og mere tynget i samvittigheden, over hvor dårligt angren og troen lykkedes for ham selv (26). I denne situation var han, da han gjorde en ny opdagelse ud fra Romerbrevet 5.6. Det, der gjorde så stort indtryk på ham, og satte noget igang, der siden ændrede hele hans trosliv, var talen, om at Kristus døde for ugudelige. Han skriver selv senere derom: "Det var langfredag morgen 1864, man vågnede som så ofte fredløs, sukkende og famlende efter noget. Da lod Gud mig forstå noget af de ord: "Da vi endnu var overtrædere, døde Kristus til bestemt tid for de ugudelige". O, hvilken underlig stund! Det havde man læst så ofte, men aldrig forstået at det gjalt de ugudelige, førend de selv var blevet mere fromme, varme og hyggelige." Møller anser denne oplevelse for at være et vendepunkt. Vel havde han ikke derved en dyb indsigt i evangeliet, men det blev "for den arme sjæl et dyrebart holdepunkt" som Møller aldrig siden slap (27).

I modsætning til sin tidligere opfattelse, hvor han anså sin egen anger og tro for en betingelse for, at Gud kunne være nådig så han nu, at Gud allerede forud i Kristi død og opstandelse forlængst

havde skaffet en nåde til veje for alle mennesker, uanset om de tror det eller ej (28). I September samme år under et ophold i København blev Møller gjort opmærksom på den svenske skribent og forkynder C.O. Rosenius'skrifter, og gennem disse fik han sin nye åndelige erkendelse bekræftet og uddybet.(29)

I overensstemmelse med denne nye erkendelse og under studiet af Rosenius'skrifter begyndte Møllers forkyndelse fra 1864 at ændre sig markant, og selv kaldte han sin tidligere forkyndelse for noget forfærdeligt "tøi"(30). Da det var P.C. Tranberg, der havde lært Møller den tidligere forkyndelse, tog han det naturligvis som en alvorlig kritik af sin egen forkyndelse. Dette i forbindelse med uenighed om ansættelsen af ovennævnte Rosander førte i 1867 til endeligt brud mellem Møller og Tranberg og opløsning af frimenigheden (31) Mange af frikirkemedlemmerne fulgte med Møller, der i 1868 gik tilbage til folkekirken. I stedet for frimenighed dannede man en missionsforening. Møller blev fra begyndelsen leder af foreningen og kom til at danne dens teologiske profil udadtil gennem prædikenvirksomhed og især gennem udgivelse af månedsbladet "Budskab fra Nådens Rige" og forskellige småskrifter (32).

Men Tranberg var ikke den eneste der var uenig i Møllers nye forkyndelse. Resten af århundredet kom der adskillige større og mindre angreb på LM.(33) Vi vil nu gennem en analyse og diskussion af de fire udvalgte angreb og relevante skrifter af Møller søge at klarlægge parternes opfattelse af, hvad evangeliet er, og hvordan det modtages.

II HOVEDAFSNIT.

En analyse af evangelieforståelsen i de fire angreb og i Møllers skrifter fra slutningen af 60-erne og i 70-erne.

Det første af de fire angreb "Om den nye saakaldte evangeliske Forkyndelse" kom, mens Chr. Nielsen var præst i Tikøb på Nordsjælland. Anledningen til angrebet på LM er efter hans eget udsagn ikke, at han er imod lægmandsarbejde, men at man må bekæmpe lægmandsarbejde, der ikke står på kirkens grund. Det mener han ikke LM gør, hvilket skriftet skal påvise. Skriftet er ifølge forordet skrevet til menigheden i Tikøb pastorat, men kan måske også gøre gavn andre steder, skriver Nielsen (34). Det kunne det. Gennem en anmeldelse i Indre Missions Tidende fik skriftet af Vilh. Beck den varmeste anbefaling, som et våben i bekæmpelsen af hvad han kalder "et bedrøveligt nyt sektvæsen". Det er interessant, at Beck her er så skarp overfor LM, da han ellers tidligere i forbindelse med Møllers udgivelser af Rosenius'skrifter på Dansk kun havde sproglige indvendinger, og tillod subscriptionsindbydelser indlagt i IMT uden

kommentarer (35). Becks anbefaling, og den betydning Nielsens angreb senere fik for kritikken af LM medfører, at det ikke blot kan opfattes som udtryk for et enkeltstående angreb, men må dække over en mere omfattende modsætning mellem LM og de indremissionsk-kirkelige kredse. Saabye bevidner at skriftet fik stor betydning (36).

Indholdet i skriftet er bestemt ud fra de fire punkter, hvorpå Nielsen mener at kunne kritisere LM. Det drejer sig om fjenskab imod den danske folkekirke, en forkyndelse, som ikke er "den rette form af de sunde ord, usunde frugter og en mildest talt uklar og mistænkelig optræden af LM's prædikanter. (37)

Saabyes angreb "Møllerianerne" kom i 1884. Han var på dette tidspunkt præst i Toreby (38). Årsagen til "angrebet" på LM var tilsyneladende blot, at han udgav en bog "Om sekterne i Danmark", og åbenbart mente, at LM hørte hjemme blandt disse. Kapitlet om "Møllerianerne" er på 57 sider. LM's historiske baggrund og udvikling behandles, Chr. Nielsens skrift refereres, årsagerne til LM's store udbredelse diskuteres, og Rosenius' lære beskrives. I det sidste og største afsnit (30 sider) behandles LM's lære under følgende begreber: Antropologien, evangeliet, forsoningen og retfærdiggørelsen, forsagelsen og troen, loven, troen og omvendelsen, dåben og dåbspagten. Til slut opsummeres alle LM's vranglærdomme. Skriftet bærer præg af en forudindtaget holdning til LM, og argumentationen taber i værdi, derved at der overvejende bygges på sekundære kilder, d.v.s. Nielsens og Tranbergs skrifter (39).

I 1885 kom angrebet fra Dresler, "Luthersk Missionsforening også kaldet Møllerianerne". Han var da præst i Olsker-Allinge (40). Ifølge forordet er anledningen til skriftet, at han vil dæmpe op for yderlige splittelse i folkekirken og advare dem, som endnu ikke har givet sig partiet i vold. Angrebet retter sig ikke mod menigmand i partiet, de er uden skyld, men hovedsagelig mod foreningens førere og deres lærdomme og forhold til folkekirken, hvormed de drager de menige medlemmer bort fra kirken og dens lære. Skriftet er på 57 sider og behandler først Møllers og LM's baggrund. Hoveddelen beskæftiger sig med LM's lære under begreberne: Antropologien, loven, evangeliet, retfærdiggørelse, dåb og nadver. Stort set behandler han artiklerne fra "Gjenmælet" kronologisk (41).

P. Madsen var i 1886 da hans angreb. "Bornholmerne eller den saakaldte Lutherske Missionsforening" kom, professor ved Københavns

universitet og aktiv indenfor Københavns indre mission. Han var ofte i opposition til V. Beck og meget indflydelsesrig indenfor teologien ved universitetet. Skriftet mod LM er egentlig en genudgivelse, med visse ændringer, af et foredrag holdt "for flere år siden og trykt i Dansk Kirketidende". Anledningen til genudgivelsen var ifølge forordet et ønske fra redaktøren af Dansk Kirketidende (42). P.G.Lindhardt mener derimod at udgivelsen har et kirkepolitisk sigte, nemlig at P. Madsen ville vinde sympati i IM i forhold til Bech, ved at skrive et skarpt skrift mod IM's konkurrent LM.⁽⁴³⁾ At spørgsmålet om lægmandsforkyndelse og det kirkelige embede overhovedet ikke behandles kunne også tyde på dette. Ifølge P.Madsen er det skriftets hensigt så kort og bestemt som muligt at fremlægge bevægelsens historie og lære med fremhævnning af de steder, hvor de adskiller sig fra folkekirken. Læren behandles under begreberne: evangelieforståelsen, antropologien og helliggørelsen. skriftet er kortfattet, men griber fat om de væsentlige stridsspørgsmål. Der er lagt vægt på citater, men netop derfor mister argumentationen i værdi, da P.Madsen i hvert fald eet sted fuser åbenlyst med citaterne, så LM's forhold til folkekirken fremtræder meget værre end i deres egne skrifter (44).

Som grundlæggende analyse for at forstå angrebene og Møllers opfattelse af evangeliet, vil vi ikke alene beskæftige os med dette begreb i snæver forstand, men også med begreber, der står i nær sammenhæng dermed, nemlig antropologien, loven, troen, frelsen, helliggørelsen og sakramenterne. Disse begreber er i de anvendte skrifter ikke skarpt afgrænsede og griber ind i hianden, hvorfor enkelte temaer måske kunne have været placeret indenfor et andet begreb i analysen. Tilsammen danner parternes opfattelse af disse begreber et godt grundlag for forståelsen af, hvordan de opfatter evangeliet.

ANTROPOLOGIEN. Nielsen er klar over, at der hersker delte meninger i dette spørgsmål, men mener i hvert fald, at LM tager fejl, når de mener at deres opfattelse er den eneste rigtige. De vil kun acceptere dem, der anser gudsbilledet for at være helt tabt og regner mennesket for djævl. Dette kan man ikke hævde ud fra skriften mener Nielsen, der tales jo om, at vi er af Guds slægt (45). Syndens følger har været forfærdelige, men mennesket er ikke nogen død klods. Der er et suk efter Gud i ethvert menneske. Det er det, der viser sig i alle folks forskellige gudsyndelse og i deres sagn om en svunden guldalder (46). Hvis mennesket var en død klods, gav det jo ingen mening at tale til det om at forlige sig med Gud, og både frelse og fortabelse ville jo så være Guds skyld (47).

Ligheden med Nielsen mener Saabye, at Møllers lære om, at mennesket

ved faldet helt har tabt gudbilledligheden, og er af djævelens væsen, er i strid med "Guds klare ord". Han mener stadig, der er en rest af guds-billedet tilbage. Dresler er enig i denne kritik, men har desuden bemærket, at Møller modsiger sig selv et sted, hvor han taler om at Jesu ord om børnene "synes at kaste en himmelsk stråleglans om deres hoveder". Dette mener Dresler ikke stemmer med læren om at børnene også har del i syndefaldets konsekvenser. P. Madsen påpeger, at menneskenaturen ikke er af djævelsk beskaffenhed, men at der i ethvert menneske må være er suk efter noget højere og bedre, selv i det naturlige menneske med al dets fordærvelse, ellers ville frelse være umulig (48).

I Gjenmælet skriver Møller i bekendelsens punkt 1., at Gud skabte mennesket i sit billede, men ved faldet kom både åndelig og legemlig død over menneskeheden, så hvert menneske nu af naturen er i fjenskab med Gud, et vredens barn og død i overtrædelser og synder (49). Mange andre steder i hans skrifter udtrykkes dette syn, ja enddog endnu skarpere. Mennesket indtager den allerhøjeste plads blandt Guds skabninger både i himlen og på jorden. Men ved syndefaldet kom mennesket under Guds straf og mistede den guddommelige natur. I stedet blev det delagtig i djævelens natur, og ligesom djævelen fjentlig imod Gud, ja en "åndelig dødning" (50). Tilsvarende: "Alt, som er født af kødet, er kød" og "dette kød (d.v.s. alt hvad menneskelig lærdom, fornuft, kunst og umage, ja selv den strængeste ærlighed kunne gøre) er af den beskaffenhed og egenskab, at det er fjenskab imod Gud, er ikke Guds lov underdanig, kan ej heller være det." Der er altså intet i mennesket, der søger Gud. Nej mennesket er et "åndeligt lig". Og endnu mere tydeligt bliver syndefordærvet derved, at mennesket er så blindt, at det ikke vil indrømme sin tilstand, men tværtimod påstår, at det søger sandheden. "Det er djævlegiften: "I skulle blive ligesom Gud", der har mærket mennesket, så det nok med munden bekender at være syndigt og fordærvet, men virkelig at indrømme, at så galt står det til, vil det naturlige menneske ikke (51).

Mennesket er altså af djævelens natur og totalt åndelig død. Men at mennesket ligefrem skulle være en djævel, som Nielsen beskylder Møller for at mene, har han dog ingen steder udtrykt i de undersøgte skrifter. Det er bemærkelsesværdigt at Møller i Gjenmælet ikke anvender udtrykket "Djævelens natur", men blot at mennesket er "åndeligt dødt". Måske er det af diplomatiske grunde. Overfor Møllers syn står angribernes, at der er en rest af gudbilledligheden tilbage, "et suk" som kan danne den spæde begyndelse til et menneskes tro og frelse, og være tilknytningspunkt for Guds nåde.

FORSTÅElsen AF LOVEN. I forhold til loven omtaler Nielsen ikke, hvad LM egentlig står for, men kritiserer at man kalder præsterne for "lovprædikanter". Heroverfor påpeger Nielsen, at det er nødvendigt at forkynde både loven og evangeliet. Loven skal være en tugtemester til Kristus og en vejleder for det troende menneske. Men at uddybe nærmere, hvad det betyder, at en kristen ikke er under lov men under nåde, anser han for at være for omfattende på dette sted (52).

Saabye hævder, at LM er uklar angående dette punkt, På den ene side synes de kun at tillæge loven betydning forud for troen og overse dens betydning for os, efter at vi er kommet til tro. Man taler om den kristnes frihed fra loven og er alligevel bundne til loven i adiafora spørgsmålene. Loven hører med til evangeliet mener Saabye. En kristen er frigjort fra moseloven, men ikke fra sædelighedsloven. Forstået på den måde at retfærdiggørelse af tro må medføre fremgang i et helligt levned(53). I modsætning til Saabye erklærer Dresler sig kort og godt enig i Møllers opfattelse af loven, som den er udtrykt i Gjenmælets artikkel 2. P. Madsen kritiserer ikke direkte LM for deres forståelse af loven, men ved at påpege, at de er for evangeliske, og derfor ikke kender nogen motivation til helliggørelse, siger han indirekte at loven har for lille plads i deres forkyndelse (54).

I dette spørgsmål er angrebene altså ikke helt enige. Nielsen, Saabye og Madsen mener at loven har for lidt vægt i LM, men Dresler erklærer sig kort og godt enig med LM.

Møller skriver i Gjenmælet art. 2 at loven har tre opgaver. For det første at være en tugtemester til Kristus, for det andet at være en rettesnor for de kristne og for det tredje at styre det verdslige regimente. At man skulle have kaldt Nielsen og hans venner for lovprædikanter er ikke rigtigt, for de er hverken det ene eller det andet. Godt nok er Møller enig med Nielsen i, at loven skal være en tugtemester til Kristus, men ikke på den måde, at den forbedrer mennesket i sand anger og tro. Loven er derimod en syndens kraft, der får synden til at vokse og gør mennesket skyldigt for Gud(55). Denne opfattelse af loven går igennem alle Møllers skrifter. Eksempelvis skrives i Budskabet 1866, at lovens hensigt ikke er, at få mennesket til at blive retfærdigt og fromt, men tværtimod at gøre det skyldigt. Den skal ikke gøre synden mindre, men større, for at få mennesket til at erkende sin åndelige dødstilstand og søge nåde hos Kristus (56). Eller et andet sted: "ved loven nåes kun syndens erkendelse" (57). Lovens opgave er altså "ikke at opvække mennesket til liv, men at bringe det i erfaring af sin åndelige død, at han da modtager Kristus, som er det åndelige liv." (58).

Møller skriver dernæst i bekendelsen, at loven for det andet

er en rettesnor for de kristne. Hans opfattelse af dette behandles i afsnittet om helliggørelsen. Lovens anvendelse som en lov for det verdslige samfund omtaler Møller ikke nøjere (59).

Møllers opfattelse af lovens plads i forkyndelsen er altså meget veldefineret, og han er meget bevidst om anvendelsen af loven.

Beskyldningerne mod ham, om at han er forvirret på dette punkt, og om at loven hos LM har for lille en plads i forkyndelsen, kunne derfor se ud til at bero på misforståelser. At Dresler erklærer sig enig med Møller tyder jo også på dette. Jeg mener imidlertid, at der, trods enigheden mellem Møller og hans modstandere om at loven skal have plads i forkyndelsen, alligevel er en grundlæggende uenighed i deres opfattelse. Nemlig om hvordan loven skal forkyndes og hvad dens indhold, hensigt og virkning er. Og ligeledes om hvordan lovens forhold til evangeliet skal være. Dette vil blive uddybet i tredje hovedafsnit.

FORSTÅElsen AF EVANGELIET. Kritikpunkterne er stort set fælles for de fire angreb. Beskyldningerne går på, at LM er hyperevangelisk, altså at de gør evangeliet mere evangelisk end det er i virkeligheden. De borttager forsagelsen og troen som betingelse for at eje Guds nåde, retfærdighed og syndernes forladelse. Denne lære, mener angriberne, er i strid med skriften, der lærer at nåde, syndernes forladelse og retfærdighed kun fåes på betingelse af tro (60).

Nielsen skiller sig dog en smule ud fra de øvrige, idet han ikke mener, at selve læren om den frie nåde er forkert. Nej, den er det bedste der kan siges om LM. Forkert er derimod de følgeslutninger, som man drager af denne lære (61). Men i kritikken af disse følgeslutninger er Nielsen igen helt på linje med de efterfølgende angreb, og man må spørge, om hans ros til LM's forkyndelse af den frie nåde har noget reelt indhold, da han i realiteten stiller de samme betingelser for dens modtagelse som de øvrige angreb.

Han hævder, at det er i strid med den rette lære, når LM hævder, at alle mennesker ejer Guds nåde ubetinget af forsagelse og tro. Når de siger, at forsagelsen og troen som betingelser er lovprædiken, så misforstår de simpelt hen, hvad forsagelse er. Forsagelse er jo blot at bedrøves over sin egen synd, og tro er på baggrund af sin syndenød, at tage mod Kristi retfærdighed (62). Og når LM så går så vidt at de skriver: "Gud er dig lige nådig, hvad enten du stjæler, drikker eller horer, eller ligger i andagtsluer på dine knæ og beder", så skriver Nielsen fy! fy!. Alligevel indrømmer han, at sætningen indeholder en sandhed, nemlig, at "Gud er den samme gode, nådige, forligte Gud, Jesus den samme frelser". Men han tilføjer: "Menneskets forhold til Gud er jo

dog nok et andet". (Åltså når det beder i andagt) (63).

Ligeledes kan Nielsen helder ikke tilslutte sig sætningen: "Verden i Jesus retfærdig er vorden". "Verden i Jesus forsonet er vorden", det kunne man hævde, men "retfærdig", så måtte jo først hele verden blive troende." (64). De øvrige angribere mener også, at talen om, at hele verden er retfærdig, er i strid med skriften. Saabye skriver: "Vi sige først, at det er ubibelsk tale, thi den udsletter den forskel, som skriften overalt sætter mellem Kristi forsoning og vor retfærdiggørelse, nemlig den, at ingen kan blive retfærdig uden ved den personlige tilegnelse af forsoningens nåde." Det samme påpeger Dresler, og Madsen skriver herom: "Kristi forsoningsværk, over hvilket Guds velbehag hviler, står ganske vist ved magt, hvad enten mennesker tro det eller ikke. Men retfærdig derved bliver ingen uden sin personlige tilslutning (65).

Angående, hvorvidt nåden er ubetinget, mener de, at Møller tager fejl i selve læren og ikke blot i følgeslutningerne. Saabye skriver: "at Kristi forsoning også er blevet til syndsforladelse og retfærdighed for dem, som ikke tro, det er Møllers falske lære... Sandheden er altså: Nåden er betinget af troen, således som vor folkekirke forkynnder det i god overensstemmelse med Paulus og Luther." (66). Dresler hævder om Møllers opfattelse af evangeliet, at han er helt enig bortset fra sætningen om, at det intet tillæg tåler. Det ikke alene tåler et tillæg, men der fordrer ligefrem et tillæg. Og tillægget, som er fornødent for at forebygge misforståelse af evangeliet, er dette, at Guds skjænk, Guds gave, ikke er ubetinget, men betinget af, at mennesket tager imod i tro (67). Han hævder, at Møllers skelnen mellem at eje og nyde ikke kan anvendes, når det gælder personforhold. Man kan ikke eje Kristi retfærdighed uden tro, og nådens besiddelse er derfor betinget af tro (68).

Madsen medgiver, efter at have fremstillet Møllers lære, at den unægtelig formår at holde nåden ufordunklet af menneskelig egenretfærdighed. Men ^{dette} når de kun ved at rive den sunde læres grundpiller over ende på alle punkter. Man må fastholde at "troen er nådens og frelsens ueftergivelige betingelse" og "en betingelse må der i alt aandeligt stilles mennesket, fordi det er en personlighed, hvem ingen åndelig gave kan tilfalde uden dets egen tilslutning." Dette medfører ikke, at troen er en fortjeneste, nej, der er forskel på betingelse og fortjeneste. (69) Møllerianerne udsletter ved deres tale om betingelsesløs nåde den forskel, skriften overalt sætter mellem forsoning og retfærdiggørelse (70).

I selve spørgsmålet om forsoningens indhold adskiller Madsen og Saabye sig fra de to andre, idet de tillægger Møller den mening, at

der ikke engang ved syndefaldet foregik en vredelig forandring, eller opkom en vrede i Guds hjerte, ja, at han aldrig har været vred på menneskerne. Mennesker føler ham blot som værende vred, og iler derved fortabelsen i møde. (71) Saabye hævder tilsvarende, at Møller lærer, at Gud ikke kan forsones eller trænger til forsoning, fordi han er den uforanderlige Gud, men at alene mennesket trænger til forsoning med Gud. Ligeledes at der ved Kristi død ikke skete nogen forandring i Guds forhold til verden, men kun en forandring i menneskets forhold til Gud, den såkaldte subjektive forsoningslære (72)

Møller skriver i Gjenmælet til Nielsen: "at den som prædiker en nåde på betingelser, den har ikke Guds evangelium, som ene kan saliggøre fortabte syndere." (73). Når Møller kan hævde dette så skarpt, må det hænge sammen med hans opfattelse af evangeliet. I modsætning til loven, der taler om, hvad mennesket skal gøre, og virker sønderknuselse, taler evangeliet udelukkende om, hvad Gud har gjort til det fortabte menneskes frelse. Indholdet deri er, at Kristus er menneskets stedfortræder overfor Gud. Ligesom alle blev syndere ved Adams fald, sådan er alle i Kristus blevet retfærdiggjorte (74). Derfor hedder det ikke, at alle skal få, men at alle forud ejer retfærdighed, syndsforladelse, og nåde hos Gud helt uden betingelser om tro og forsagelse (75).

At alle mennesker er retfærdige for Gud, uddyber og begrundes Møller nøje i en artikkel fra 1869 om dette emne. På spørgsmålet om hvorvidt sangstrofen "Verden i Kristus retfærdig er vorden" er sand, svarer han, at den ret forstået udtrykker selve den bibelske hovedsandhed. Når det siges, at hele verden i Kristus er retfærdig, så tænkes der på den renhed, hellighed og retfærdighed, som Gud har skænket syndere i sin søn. Denne retfærdighed består ikke i noget hos mennesket, men alene i Kristi egen lydhed, død og opstandelse i vort sted. I at han med sit liv opfyldte lovens krav og ved sin stedfortrædende død frikøbte mennesket fra lovens forbandelse, og i at han med denne gerning går til Faderen som menneskets repræsentant. Som sådan er menneskets retfærdighed helt og aldeles udenfor det selv og uafhængig af tro eller vantro, for det er "ingen gerning, ingen tanke, kortelig aldeles intet i os, men aldeles udenfor os og over os i Kristus." (76).

Evangeliet er altså ifølge Møller budskabet om den nåde, syndsforladelse og retfærdighed, som Gud allerede har tilvejebragt for alle mennesker, og som sådan er det ubetinget, da det, Gud har gjort, ikke er afhængigt af menneskers tro eller vantro. Derfor mener Møller, at hans modstandere blander to sager sammen, når de hævder, at evangeliet er betinget. Når det hedder: "men dit forhold til Gud, det bliver jo dog

nok et andet"(Altså når du tror.), så er man gået over til at tale om en helt anden sag, end når man taler om hvad evangeliet indeholder og giver. Man sammenblander Guds forhold til mennesket med menneskets forhold til Gud (77).

Angående Saabyes og Madsens påstand, at Møller lærer den subjektive forsoningslære, så må de her have misforstået Møller. Ganske vist taler Møller om, at forsoningen ikke består i, at Guds bindelag blev forandret fra vrede til mildhed, ligesom vores sind kan skifte om, men han skriver ligeså klart, at det der skete var, at synder ved dom blev taget bort så retfærdigheden blev tilfredsstillet, og et andet sted, at Kristi død har forsonet Gud med verden, så det der nu står tilbage er menneskets forsoning med Gud (78). Altså lærer Møller ikke den subjektive forsoningslære, ifølge hvilken Gud aldrig behøvede forsoning med mennesket.

TROEN OG FRELSEN.

Eftersom Møller stædigt fastholder, at Guds nåde er ubetinget af menneskets tro og forsagelse og dog taler om, at troen er nødvendig til frelse - at det ikke er nok at eje syndernes forladelse, men at man også må nyde den, at for at et menneske bliver saligt, er det nødvendigt, at den retfærdighed, det allerede ejer, også personligt bliver tillæmpet (79), så finder hans modstandere, at han er inkonsekvent. Nielsen hævder, at det er selvmodsigende det ene øjeblik at hævde, at alle er retfærdige og det næste at troen er nødvendig til frelse. (80) Madsen og Saabye mener, det er fordi, Møller ikke tør vedkende sig læren om alles frelse, at han tvinges ud i disse selvmodsigelser. (81) Dresler påpeger, at Møller rykker meget nærmere kirkens lære ved at indrømme, at troen er nødvendig. Men han kan ikke acceptere Møllers skelnen mellem at eje og at nyde i denne forbindelse. Nej, for at eje Kristus og hans retfærdighed, er det nødvendigt at have taget imod ham ved tro (82). Saabye kritiserer også denne skelnen (83).

For at forstå sammenhængen mellem Møllers stædige fastholden ved evangeliets ubetingethed af troen og hans opfattelse af troens nødvendighed til salighed, må vi have hold på Møllers distinktion mellem, hvad han kalder den "forhvervede, objektive, retfærdighed" og den "tillæmpede subjektive retfærdighed. Den objektive retfærdighed handler om, hvad den ved Kristus forligte verden er i Kristus og for Guds øjne. Og det er dette, siger Møller, der er evangeliets indhold og skal prædikes "for at den subjektive retfærdighed kan blive i orden for hver enkelt." At den tillæmpede retfærdighed kommer i orden kaldes "retfærdiggørelse ved troen (84). Således er troen nødvendig til

salighed, for den vantro er hverken retfærdig (subjektivt) eller salig, men gudløs (85). Men for at der kan blive nogen tro, må der jo være noget at tro på, og dette er netop den forhvervede objektive retfærdighed (86).

"Vi mene nu", skriver Møller, "at det er aldeles nødvendigt for hver sjæl, som virkelig skal blive salig, at den for sin egen del tror dette, det vil sige ej alene holder det for sandhed, men med et af sin synd og elendighed virkelig nedslaget sønderknust hjerte omfatter denne sag, som den eneste måde og vej for den at blive salig på...og dette sidste tro vi er skråftens mening, når det hedder "retfærdiggjorte ved troen har vi fred med Gud" (87). Møller fremhæver her, at troen ikke er en gerning, men modtagelse af noget, der allerede er skænket til alle. Derfor kommer nåden heller ikke af troen, men troen af nåden. Derfor må angeren ikke skulle gå forud for modtagelsen af evangeliet, men at modtage evangeliet medfører sandt anger (88).

Modstanderne taler godt nok om, at troen ikke er fortjeneste, men ifølge Møller gør de den alligevel dertil ved at hævde, at nåden er betinget af tro (89). Det er afgørende for Møller at fastholde den ubetingede nåde, for ellers har troen simpelt hen ingenting at tro på (90).

Frelse eller salighed kommer altså ifølge Møller i stand, ved at menneskets gamle natur og dets egne gerninger helt kasseres, og en helt ny natur, et nyt menneske, bliver til derved at evangeliet modtages i tro. I modsætning hertil taler Nielsen ikke om totalkassering af det gamle og skabelse af noget nyt. Alligevel taler han om, at frelsen består af modtagelsen af Jesus Kristus den korsfæstede, men dette må ikke skilles fra hans liv i os, hvis frelsen skal fuldkommes.

De tre andre angreb taler endnu mere tydeligt om frelsen som en proces, et fremadskridende værk, der begynder i dåben og går gennem helliggørelsen til fuldkommenhed i himlen. Saabye skriver, at frelsen består deri, at det næsten totalt skadede gudsbillede restaureres. "Just deri består den kristelige frelse, han vil forny os til lighed med Gud, restaurere det af synden fordærvede gudsbillede." Dresler hævder, at helligånden fra dåben begynder at male på Jesu Kristi billede. P. Madsen at det suk, som er i det naturlige menneske, fremhjelpes af den forberedende nåde til at blive en længsel med det bestemte indhold, at komme ind i forsagelsens og troens verden, og denne begyndende forsagelse og tro går forud for genfødslen (91)

HELLIGGØRELSEN. Nielsen behandler ikke spørgsmålet om helliggørelsen for sig, men i forbindelse med omtalen af loven bebrejder han

Møller, at han kalder folkekirkens præster for lovprædikanter, fordi de forkynner loven, og kommer i samme forbindelse ind på, at loven har en plads i helliggørelsen som en vejleder for den troende. Møllerianerne er derimod lovligt lovløse, når de f. eks siger "Gud er dig lige nådig" o.s.v. Saabye mener Møllers lære indeholder spiren til antinomisme, og at der mangler en tale om, at manglende fremskridt i helliggørelsen skyldes mangel på tilbørlig energi i optagelsen af nådekrafterne. Dresler mener, at den frie nåde giver vantro og lunkne en anledning til at synde på nåden, Madsen, at helliggørelsens alvor er i fare. derved, at den modvægt mod synden, som ligger i bevidstheden om Guds vrede over den, tages bort. Og det, at Møller taler så meget om kødets fordærv også hos den kristne, gør, at man glemmer talen om, at helliggørelsen kan bringe virkelige resultater, og ikke er en marcheren på stedet. Derved bliver der ingen anden opfordring til hellighed tilbage, end den der ligger i troens egen drift (92).

Møller skriver i Gjenmælet, at den tro som optændes ved evangeliet og modtager Kristi retfærdighed, er den samme tro, som helliggør et menneske. Det er nemlig kun det menneske, der ved troen er retfærdiggjort og frigjort fra loven, der kan gøre gode gerninger. Disse har et sind, der driver dem dertil og tillige en forpligtelse dertil efter Jesu forbillede. Det er til dem alle de dyrebare formaninger i Guds ord er rettede, ikke for at de skal blive retfærdige derved, det er de allerede, men for Guds ære og næstens gavn (93). Vi vil se på et par eksempler i Møllers skrifter, hvor dette kommer til udtryk. I en artikel i 1868 skriver han: "vist er det sandt, at kristne bør leve efter deres Herres lære og forbillede, men kraften dertil består ikke i denne lære, men derimod i hjertets modtagelse af, hvad han har gjort for os." Men når "samvittigheden holdes fri fra trældomsåget, når sjælen virkelig for al sin synd har sin fred, sin hvile og sit liv i Kristo, da er de christelige formaninger dyrebare og velsignede, da faa vi aldrig for kraftige påmindelser." Ja, "kødet må gerne holdes hårdt i tømme, når blot ånden er fri. Gud fri os i nåde fra at blive evangeliske på den måde, at vi skulle foragte enhver formaning og blive sådanne helgene. for hvem synden er et intet, og som til enhver tid kunne tro, så meget de ville" (94). Ligeledes skriver han i 1870, at ingen kan lære om kristeligt levned, eller selv øve det, "uden han rent ud er født af Gud" (95).

Møller hævder altså helt klart formaningsens nødvendighed i forkyndelsen, men understreger at formaning (d.v. ifølge Gjenmælets artikkel om loven sige loven brugte efter dens anden hensigt) i sig selv ikke giver liv eller kraft, derfor har formaning kun noget at sige til

den ved troen genfødte. Formaningen må således ske på baggrund af evangeliets forkyndelse og ikke blandes sammen med denne som betingelse. I praksis har den direkte formaning i konkrete livsforhold imidlertid ikke stor plads i Møllers forkyndelse i 60-erne og 70-erne. Derfor har hans modstandere måske ret i deres kritik af, at hans forkyndelse indeholder en fare for antinomisme, men ikke i, at det skyldes et for frit og ubetinget evangelium. Møller ville nemlig udmærket kunne forkynde mere formaning uden at gøre evangeliet mindre frit, da det er to forskellige sager. Men, det er, som om han "glemmer" at forkynde formaning i sin iver for det frie evangeliums forkyndelse. Eller måske er det fordi formaning ikke var tiltrængt på dette tidspunkt.

SAKRAMENTERNE. Angrebene går her på spørgsmålet om sakramenternes forhold til evangeliets forkyndelse, og om genfødelse i dåben. Møller bebrejdes, at han taler om genfødelse ved prædiken og ikke ved dåb, og for sin opfattelse af sakramenterne som alene et synligt nådeord. De er noget mere hævder Dresler, nemlig livsskabende, d.v.s. at dåben virker genfødelse. Møllers er den "fladeste af alle mulige dåbsopfattelser". Saabye påpeger det samme og Madsen behandler ikke spørgsmålet om sakramenterne (96). Det er helt klart, at der her er en klar uenighed om, hvorvidt sakramenterne giver noget andet og mere end evangeliets forkyndelse. Men påstanden, om at Møller ikke tillægger sakramenterne nogen livgivende værdi, er nu nok en misforståelse. Hvad Møller hævder er jo, at sakramenterne giver det samme som evangeliet, der jo har livgivende kraft. Møller vil altså ikke tage kraften fra sakramenterne, men hævder, at de i kraft af evangeliet også er livsskabende (97).

CHR. MØLLERS FORKYNDESMÆSSIGE UDVIKLING FRA 70-erne til midten af 80-erne. Der er næppe tvivl om, at Møllers forkyndelse udviklede sig betydeligt fra midten af 70-erne til midten af 80-erne. Dette bevidnes i LM's egne jubilæumsskrifter, og i udbrydergruppen, Evangelisk Luthersk Missionsforenings. Ja, i Møllers egne skrifter (98) Desuden ses det i "Budskab fra Nådens Rige", at mange af artiklerne får et andet præg. I 60-erne og 70-erne havde loven forkyndt som formaning (ifølge Gjenmælet efter lovens 2. hensigt) kun ringe plads i Møllers forkyndelse. Han bevidner selv dette i senere skrifter (99). I midten af 80-erne havde formaningsforkyndelsen derimod en fremtrædende plads i hans forkyndelse. Her skal blot nævnes enkelte eksempler. I 1880 advarer Møller med et citat af Rosenius mod at misbruge evangeliets frihed til at synde på nåden (100). I 1881 skriver han i en artikel med overskriften "Forthærdes ved syndens bedrag", at det er en stor fa-

re at misbruge evangeliet til kødelig frihed (antinomisme), ja, at den-
ne fare visselig ikke er mindre end at sidde fast i lovtrældom. Og
at evangeliet ikke giver virkeligt liv, fred og kraft uden der, hvor
kødet bestandig tugtes (101). I 1885: "Dit legeme er Kristi lem, den
Helligånds tempel. Overvej grundig sådanne ord, anvend dem alvorlig
på dig selv." ... "Men ak! Det er vel at befrygte, at megen ynkelig
slaphed, sløvhed og trællesind midt iblandt evangelisk kundskab og ta-
lemåder råder iblandt kristne her og der" (102). Sådanne og lignende
eksempler er væsentlig hyppigere i Møllers forkyndelse i 80-erne end
tidligere.

Dernæst er tilsyneladende hans opfattelse af evangeliets ind-
hold også ændret. Efter 1876 er det ikke lykkedes mig at finde udtryk-
ket, at hele verden er retfærdig i Kristus. I 1881 findes det i en lidt
afsvækket form, "at retfærdighed forud er skænket". I stedet bruges
udtryk som at alle er forsonet, frikøbt eller gjenløst, på steder,
hvor Møller tidligere ville have skrevet retfærdiggjort (103). Ingen
steder skriver han dog eksplicit, at han har forladt sin tidligere
lære på dette punkt. Kun i ELM's skrifter hævdes det, at Møller på et
møde tog afstand fra verdensretfærdiggørelseslæren (104).

At Møller forkynder mere formaning, og ikke bruger udtrykket,
hele verden er retfærdig i Kristus, betyder imidlertid ikke nød-
vendigvis, at hans grundlæggende opfattelse af evangeliet og loven er
ændret. stadig taler han klart om evangeliets ubetingethed. Eksempelvis
følgende: "At syndernes forladelse meddeles ved dåben på betingelse
af forsagelse og tro .. det er.. stik imod hele evangeliets art og
mening." og videre: "Imellem Guds nåde i Kristus Jesu og syndere,..
må.. ingen som helst betingelse sættes." Eller et andet sted: "Denne
frikøbelse og forløsning omfatter hele menneskeslægten. Hele slægten
er af Jesus købt fri fra lovens område (105). Ligeledes forkyndes lo-
ven radikalt med hensigten: "at vær mund skal tilstoppes, og al verden
være skyldig for Gud." Ja: "at være under loven..er for en synder det
samme som at være under forbandelse." Den øgede anvendelse af forma-
ningen udtrykker altså, for mig at se, ikke en væsensændring i forkynde-
sen, men blot en anderledes vægtlægning (106).

Foruden spørgsmålet om formaning blev Møller i 80-erne
optaget af spørgsmålet om helbredelse ved bøn, og af forventningen om
Jesu genkomst, hvilket også satte præg på hans forkyndelse. Dette
skal vi imidlertid ikke komme nærmere ind på her (107)

Vi skal senere se på, hvorvidt udviklingen i Møllers teologi
havde betydning for de tre sidste angrebs relevans:

III HOVEDAFSNIT.

Den grundlæggende uenighed i forståelsen af evangeliet og dets modtagelse og de tre sidste angrebs relevans.

Vi har nu analyseret uenigheden mellem Møller og de fire angreb angående forståelsen af antropologien, loven, evangeliet, troen, frelsen, helliggørelsen og sakramenterne. Hensigten dermed er at få klarhed over Møllers forståelse af evangeliet og betingelsen for at modtage det i kontrast til angrebene opfattelse. Det har vist sig, at Møller har en meget veldefineret opfattelse af, hvad evangeliet indeholder og virker, og dette er den totale modsætning til lovens indhold og virkning. Ja, det er ikke muligt at forstå Møllers opfattelse af evangeliet uden i kontrast til hans opfattelse af loven, da disse to begreber danner et gennemgående modsætningspar i al hans forkyndelse. Lovens opgave er altså ikke at opvække til liv, men at bringe mennesket i erfaring af sin åndelige død, at gøre det skyldigt overfor Gud (108). Evangeliet derimod, taler udelukkende om, hvad Gud har gjort for menneskets frelse, om at nåden, syndernes forladelse og retfærdighed allerede er skaffet til veje for alle mennesker. Derved skaber evangeliet troen i det under loven døde menneske og vækker det til live (109).

Møller mener, det er vigtigt at opretholde denne skelnen mellem loven og evangeliet. Hvis de sammenblandes bliver resultatet nemlig, at hverken loven eller evangeliet forkyndes. Der forkyndes en lov, som kun kan gavne dem, der har et tilstrækkeligt grundlag hos sig selv af bøn, anger, tro og omvendelse, eller i det mindste ærlighed (110). Denne

skelnen og skarpe opdeling af lovens og evangeliets indhold og virkning finder vi ikke i de fire angreb i hvert fald ikke udtrykt teoretisk. Det nærmeste, det kommer derpå, er, at Nielsen påpeger, at det er nødvendigt at forkynde både lov og evangelium, og et andet sted, at det vil føre for vidt at uddybe spørgsmålet om, at en kristen ikke længere er under loven, men under nåden. Dette viser, at han også kender til Møllers skelnen mellem lov og evangelium. Men en egentlig lære om lovens og evangeliets forhold til hinanden finder vi imidlertid ikke i angrebene (111).

Møller skriver om Nielsen og hans venner, at eftersom de ikke forkynder evangeliet, så forkynder de heller ikke loven (112). (Med "Nielsens venner" har Møller jo naturligvis ikke tænkt på angrebene fra firserne, men da disse ligger helt på linje med Nielsen, og bygger på ham, går det alligevel an at regne dem med til disse.) Dette kan forstås ud fra hans ord om, at hvis lov og evangelium sammenblandes, så... (se ovenfor) Møller hævder altså, at hans modstandere forkynder en lov, der ikke

kan slå ihjel og et evangelium, der ikke virkeligt kan levendegøre. Både loven og evangeliet er modificeret i indhold og virkning i forhold til Møllers opfattelse. Ud fra denne tese om angrebene modificerede lov- og evangelieopfattelse set i forhold til Møllers radikale opfattelse, vil jeg nu gennemgå de forskellige områder: antropologi o.s.v. og forsøge at vise, at denne uenighed kan forklare de væsentlige stridspunkter indenfor alle områderne.

Angående antropologien hævder de fire angreb samstemmende, at mennesket ikke helt har tabt gudsbilledet, og ikke er af djævelens væsen. Dette svarer til, at lovens gerning ikke er virkeligt dødende og afslører virkelig død. Dernæst at frelse ville være umulig, hvis mennesket var total åndeligt dødt, svarende til, at evangeliet ikke har nogen virkelig livsskabende kraft. Møller fremhæver derimod menneskets totale åndelige død, svarende til, at loven virkelig er dødende og afslører virkelig død. Men dette umuliggør ikke frelse, fordi evangeliet har en virkelig livsskabende kraft (113).

Om loven skriver angrebene, at den har for lille plads i Møllers forkyndelse, nemlig den modificerede lov, der alene taler om aflæggelse af ydre synder, hvorimod de ikke lægger mærke til Møllers radikale lov- forkyndelse, der afslører menneskets totale syndighed og åndelige død. Tilsvarende hævder Møller, at hans modstandere ikke forkynder loven, fordi deres lov er modificeret (114).

Hvad selve evangeliet angår, skiller Nielsen sig lidt ud fra de andre, idet han hævder, at Møllers lære om den ubetingede nåde er det bedste, man kan sige om ham. Alligevel gør han det senere betinget af forsagelse og tro. De øvrige hævder, at evangeliet ikke er lovløst, og at det kræver et tillæg eller betingelse. Evangeliet er altså modificeret ved at være betinget. For Møller er dette en selvmodsigelse, fordi evangeliet må være uden betingelser, hvis det i det hele taget skal være et evangelium. Evangeliet består simpelt hen i noget helt udenfor og uafhængigt af mennesket, nemlig den objektive retfærdighed (115).

I spørgsmålet om troen hævder angrebene, at troen er en betingelse for nåden. Dermed hævder de, at troen må komme før nåden, hvorved evangeliet er betinget og ikke tillægges nogen livsskabende kraft. Ligeledes er lovens dødende kraft modificeret, da det faktisk er muligt, at troen kommer før nåden. I modsætning hertil er det for Møller umuligt, at troen kommer før nåden, for så er der intet at tro på. Loven er radikal i sin fordømmelse af menneskets egen formåen. På den anden side er det muligt, at nåden kommer før troen (d.v.s. er ubetinget) og skaber tro, for evangeliet har livsskabende kraft (116).

Angående frelsen omtaler angrebene det som et fremadskridende værk, der begynder i dåben, en restaurering. Hertil virker både loven og evangeliet. Loven, til at mennesket bestræber sig på hellighed, og evangeliet, til at tilgive det ufuldkomne. Dette er i skarp kontrast til Møllers opfattelse af frelsen som en total kassering af det gamle og skabelse af noget helt nyt, derved at mennesket ved troen personligt tillæmpes (tilegner sig, modtager) den objektive retfærdighed. Altså består frelsen ikke i en proces i mennesket, men alene i modtagelsen af noget allerede uden for mennesket færdigt (117).

Også i spørgsmålet om helliggørelse kommer den forskellige opfattelse af forholdet mellem lov og evangelium frem. Nielsen behandler egentlig ikke spørgsmålet, men de tre øvrige mener, Møllers lovfrie evangelium er en spire til antinomisme og manglende alvor i helliggørelsen (118). Dette svarer til, at de ikke tillægger evangeliet nogen virkelig fornyende kraft, der motiverer til helliggørelse gennem den nye indre vilje. Møller ville måske nok give angrebene ret i, at det betingelsesløse evangelium indebar denne fare, men han mente, at det simpelthen var en risiko, der uundgåeligt knyttede sig til evangeliets forkyndelse i det hele taget og derfor måtte tages, hvis ikke selve evangeliet skulle mistes (119). På den anden side ville det ifølge Møller heller ikke hjælpe det mindste på helliggørelsen at gøre evangeliet betinget af loven, eftersom lovens gerning jo er at gøre synden større, og det kun er det ved evangeliet genfødte menneske, der overhovedet kan helliggøres (120).

Angående sakramentforståelsen er det derimod ikke så entydigt at forklare uenigheden ud fra parternes opfattelse af lov og evangelium. Hvor det i alle de øvrige områder har været Møller, der har forsvaret genfødslen, nyskabelsen som afgørende, til forskel fra hans modstandere, der skriver om restaurering, forbedring, så er det her angrebene, der ivrigt forsvare genfødslen i dåben og sakramenternes kvalitative forrang i forhold til evangeliets forkyndelse, sakramenterne er livsskabende. En forklaring kunne være, at også Møllers modstandere mener, at genfødsel er nødvendig. Eftersom de ikke vil høre tale om genfødsel ved evangeliets forkyndelse, evangeliet er ikke livsskabende, så henlægger de genfødslen alene til dåben. Det bør her bemærkes, at genfødsel i angrebenes terminologi ikke har samme radikale betydning som hos Møller, men nærmest betyder noget i retning af, at "Helligånden begynder at male på Jesu Kristi billede" eller "restaurere" Guds billedet. Møller kan ikke knytte genfødslen alene til dåben, og slet ikke uafhængigt af evangeliet, for evangeliet er det overordnede princip. Hvis dåben er genfødsel, er det altså alene i kraft af, at evangeliet virker gennem dåben (121).

Ud fra ovenstående analyse og sammenligning af angrebene med Møllers skrifter fra 60-erne og 70-erne viser det sig altså, at tessen om parternes forskellige opfattelse af forholdet mellem lov og evangelium kan forklare de grundlæggende uoverensstemmelser indenfor de forskellige områder de strider om. Derfor må det være rimeligt at konkludere, at netop denne uenighed udtrykker den grundlæggende teologiske uenighed mellem Møller og de fire angreb.

Dette forhold synes ikke at ændre sig ^{på trods af} Møllers teologiske udvikling frem til midten af 80-erne. Godt nok havde formaningen væsentligt mere plads i Møllers forkyndelse, da de tre sidste angreb kom, end da Nielsens udkom, og deres kritik af, at hans forkyndelse indeholdt spiren til antinomisme, og ikke motiverede til helliggørelse, må derfor siges at være uberettiget. Nielsens angreb havde nok lidt større berettigelse angående dette spørgsmål, da det kom i 1870. Men i det egentlige hovedstridsspørgsmål om opfattelsen af lov og evangelium var de tre sidste angreb endnu mere i uoverensstemmelse med Møller. Nielsen synes i det mindste visse steder at have en vis forståelse for Møllers tanker om lov og evangelium, f. eks. når han taler om "at en kristen ikke længere er under loven" og om at "læren om den frie nåde er det bedste der kan siges om LM", hvorimod de øvrige slet ikke synes at forstå tankegangen om loven og evangeliet som to modsatrettede kræfter; dødende og livgivende.

Godt nok havde Møller tilsyneladende forladt de skarpe formuleringer som: "hele verden er retfærdig i Kristus", men for mig at se er dette mere et spørgsmål om ordvalg i beskrivelsen af evangeliets indhold. Det afgørende er ikke hvad parterne kalder evangeliets indhold, retfærdiggørelse eller forsoning. Men det afgørende er, hvilket indhold de i realiteten i deres forkyndelse tillægger evangeliet, og hvordan forholdet er mellem indholdet og den enkeltes modtagelse af dette. Forkyndes evangeliet som Guds objektive frelseshandlinger, der er helt uafhængige af mennesket, og tillægges det virkelig livsskabende kraft, så troen kan blive til ved evangeliet, der hvor loven har lydt radikalt og dødende og dræbt det naturlige menneskes tillid til egen medvirken i frelsen? Eller forkyndes evangeliet på betingelser, så det i virkeligheden er en lov, og kun kan modtages af dem, der kan fremvise tilstrækkelig forsagelse og tro, fordi loven ikke radikalt har dræbt deres fortrøstning til sig selv?

Konklusionen bliver altså, at den grundlæggende uenighed mellem Møller og de fire angreb, både i 70-erne og 80-erne, er en forskellig

opfattelse af evangeliets indhold og virkning, og af hvordan det modtages. Møller forstår evangeliet som den totale modsætning til loven. Loven er virkeligt dødende og gør ikke synden mindre men større, og afslører således menneskets totale åndelige død. Evangeliet er derimod virkeligt livsskabende og skaber troen i det under loven døde menneske, hvorved det bliver genfødt. Evangeliet modtages altså ikke på betingelse af tro, det ville være umuligt, men evangeliet skaber selv troen, som modtager evangeliets indhold; nåde, syndsforladelse og retfærdighed. Evangeliet skaber altså selv sin modtagelse.

Møllers modstandere skelner ikke så skarpt mellem lovens og evangeliets virkning. Frelsen kommer ikke i stand ved at det naturlige menneske dødes ved loven, og noget nyt bliver til ved evangeliet, men ved at det naturlige menneskes skadede gudsbillede restaureres. Både loven og evangeliet samvirker i denne forbedring. Loven vækker til alvorlig angør og forsagelse, og evangeliet tilgiver manglende fuldkommenhed, men kan kun modtages på betingelse af tro. Loven tillægges altså ikke dødende kraft, men derimod kraft til at forbedre mennesket. Det er således ikke evangeliets radikale modsætning som hos Møller. Evangeliet tillægges ikke virkelig livsskabende kraft, da livet, d.v.s. troen forudsættes som betingelse for modtagelsen af evangeliet.

Hos Møllers modstandere knytter altså både loven og evangeliet til ved det liv ("sukket", "rest af gudsbilledet"), som allerede er i mennesket, og fremhjælper det til forsagelse og tro; altså ikke nyt liv, men fornyet liv, i modsætning til Møllers opfattelse af dødelse, kassering, af det gamle og skabelse af noget helt nyt.

NOTER

1. P.G. Lindhardt, p. 60-92.
2. Neiiendam p. 374.
3. Ibid. p. 382 og 384-86.
4. Møller redigerede "Budskab fra Nådens rige" fra første årgang i 1865 til sin død i 1907.
5. De øvrige angreb er: "Åbent Sende-brev til Ud-giveren af Budskab fra Nådens Rige" af P.C.Tranberg. Kbh.1866. Teologisk tidsskrift 1871, p. 732 ff. Dansk Kirketidende, 1871, nr. 4,5 og 7. Og "Møllerianerne eller Bornholmerne", fra "Kirkehistoriske Småskrif-ter" af C.Asschenfeldt-Hansen. 1892, p.400-428.
6. Forfatteren er angivet som "An-tidiabolos, men der er næppe tvivl om, at det er Møller.
7. Forfatterangivelse mangler. Almindeligt antaget, at det er Møller. Svarer til indhold og stil.
8. "Budskab fra Nådens Rige"(Buds) 1873, p. 17-29 og 33-42.
9. Note 9-10 udgår.
11. I Buds. 1889 p. 175 omtaler Møller, at han hver måned har skrevet.
12. Roswall p. 30.
13. Buds. 1901 p. 167.
14. Roswall p. 32-35.
15. Ibid. p. 32 Og 35.
16. Ibid. p. 35 og 37.
17. og 18. Buds. 1901, p.167-68.
19. Thorngreen p. 22.
20. Neiiendam p. 383-84.
21. Buds. 1901, p.168.
22. "Til Guds Børn" og "Opvækkel-se og Frimenighed" begge 1864.
23. F.eks. Buds. 1866, nr.1 og 2, 1889, p.100 og 1901, p. 168.
24. "Opvækkelse og Frimenighed" af Køefoed og Møller, p.22-23.
25. Ibid. p.15.
26. Buds. 1866, p.7-8.
27. Buds. 1901. p.167.
28. Ibid.p 168 og "Er Dåbspagten Vej-en til Himlen..."(E.D.V.),Møller p. 8.
29. Thorngreen p.24 og Buds. 1901, p.168
30. Buds. 1866. p.7.
31. Neiiendam p. 387.
32. Jvf. opgavens afsnit om kilderne.
33. Jvf.opgavens afsnit om kilderne.
34. Nielsen p. 2-3.
35. Indre Miss. Tidende 1870, p.331-32.
36. Saabye p. 237.
37. Nielsen p.4.
38. Dansk Biografisk Leks. B.14 1983.
39. Saabye p. 227-279. Se afs.om kilder.
40. Dansk Præstehistorie,v.Sofus El-vius. Bind 5. p. 383.
41. Se afsnittet om kilderne.
42. Madsen p. 3.
43. P.G. Lindhardt p. 141.
44. "Hvad er Evangelium ..",Møller, p. 15, og Madsen p. 9.
45. Nielsen p. 15.
46. Ibid. p. 16
47. Ibid. p. 17.
48. Saabye p. 250, Dresler p. 4 og Madsen p. 14.
49. "Gjenmælet" p. 34.
50. E.D.V. p. 2.
51. Buds. 1866. p. 3-4 og 18.
52. Nielsen p. 17-18.

53. Saabye p. 247 Og 273.
54. Dresler p. 6 og 34, Madsen p. 15-17.
55. "Gjenmælet" p. 34-35.
Det er bemærkelsesværdigt, at Møller ikke har den, indenfor luthersk tradition, traditionelle rækkefølge i lovens 1. 2. og 3. brug.
56. Buds. 1866. p. 5.
57. E.D.V. p. 21.
58. Buds. 1866. p. 22.
59. "Gjenmælet" p. 35.
60. Saabye p. 278, Dresler p. 8, og Madsen p. 17.
61. Nielsen p. 7.
62. Ibid. p. 10.
63. Ibid. p. 7-8 og 10.
64. Ibid p. 8.
65. Saabye p.264, Dresler p. 25, og Madsen p.14.
66. Saabye p. 267.
67. Dresler p. 8.
68. Ibid. p. 19.
69. Madsen p. 13.
70. Ibid. p. 14.
71. Ibid. p. 11.
72. Saabye p. 260.
73. "Gjenmælet" p. 36.
74. E.D.V. p. 4.
75. E.D.V. p. 9.
76. Buds. 1869 p. 67-69.
77. Nielsen p. 7, og "Gjenmælet" p. 18.
78. E.D.V. p. 21-22, og Buds. 1869 p. 73.
79. "Hvad er Evangelium.." p.28-29.
80. Nielsen p.9, og Saabye p.265.
81. Saabye 244 og 255, Madsen p.14.
82. Dresler p. 19.
83. Saabye p.265.
84. "Gjenmælet" p. 23-24.
85. E.D.V. p. 50.
86. "Gjenmælet" p. 23.
87. Buds. 1869, p. 76.
88. E.D.V. p. 25 og 30.
89. Madsen p. 13 og p. 9.
90. "Gjenmælet" p. 42-43.
91. Nielsen p. 8, Saabye p.251, Dresler p.36, og Madsen p.15.
92. Nielsen p.17-19, Saabye p.243 og 248, Dresler p. 29 og Madsen p. 15-16.
93. "Gjenmælet" p. 41.
94. Buds. 1868, p.117 og 125.
95. Buds.1870, p. 98.
96. Nielsen p.11-12, Saabye p. 277, Dresler p.30-32.
97. "Gjenmælet" p. 38-40.
98. Roswall p.142-43 og Mindeskrift for Evangelisk-Luthersk Missionsforening på Bornholm, Rønne 1942, p.13, og Buds. 1889,p. 103.
99. Buds. 1889, p. 103.
100. Buds. 1880, p.48.
101. Buds. 1881, p. 56.
102. Buds. 1885, p. 121.
103. Buds. 1881, p. 52 og 1885,p.116.
104. Mindeskrift for Evangelisk ... p. 25.
105. Buds. 1885, p. 116.
106. Buds. 1885,p. 67 og 116, og "Den Kristelige Døb",Møller, p. 55.
107. Roswall p. 142.
108. Nærværende opgave p.10 øverst.
109. Opgaven p.12 nederst.
110. Buds. 1866,p.8 og opgaven p.9 nederst.
111. Opgaven p. 9 øverst.
112. "Gjenmælet" p. 35.

- 113. Opgaven p. 7 nederst - 8.
- 114. Opgaven p. 9-10.
- 115. Opgaven p. 10 - 13.
- 116. Opgaven p. 11 midten og p. 14
øverst.
- 117. Opgaven p. 14 nederst.
- 118. Opgaven p. 15 øverst.
- 119. "Den Kristelige Døb", Møller, p. 55.
- 120. Opgaven p. 15 nederst.
- 121. Opgaven p. 16 midten.

Litteraturliste.

Primær litteratur

Af Christian Møller. Skrifter udgivet som bøger eller småskrifter. I alt side

"Til Guds Børn"	Rønne 1864.	s.18-21	3
"Er Dåbspagten vejen til Himlen eller er Kristus Vejen?."	Kbh. 1867.	1-57	56
"Et Gjenmæle i anledning af Chr. Nielsens Angreb"	Rønne 1870	3-43	40
"Hvad er Evangelium i dets væsen og Indhold, og for hvem er Evangelium?"	Rønne 1873	1-45	44
"Den kristelige Dåb"	Rønne 1884	5-80	75

Af Chr. Møller. Artikler i "Budskab fra Nådens Rige"

"Hvad skulle vi prædike?"	Buds. 1866	1-15 og 17-32	29
"Noget om Hellighed og Formaninger"	" 1868	113-128	15
"Guds Retfærdighed, Verdens Retfærdighed " og Retfærdiggørelse ved Tro."	1869	65-78	13
"Den Sande Helliggørelses Hemmelighed."	" 1869	188-191	4
"Nogle Ord om kristelig Levned."	" 1870	97-106	9
"Hvad der er sket uden vor Tro og.."	" 1875	17-28	11
"Den første og den sidste Adam."	" 1876	145-157	12
"Forhærdes ved Syndens Bedrag."	" 1881	49-63	14
"Dyrekøbte"	" 1885	113-124	11
"En lille Redegørelse"	" 1889	97-104	7
"Så har Gud elsket Verden."	" 1888	33-40	7
"Vil du vorde sund."	" 1888	65-78	13
"Det gamle og det nye." II	" 1889	3-12	9
"Lidt fra nogle møder."	" 1901	167-168	2

Af Møller og P. Koefoed.

"Opvækkelse og Frimenighed"	Rønne 1864	14-28	14
-----------------------------	------------	-------	----

Af P.C. Tranberg.

Åbent Sende-brev til Ud-giveren af af Budskab fra Nådens Rige"	Kbh. 1866	5-45	40
---	-----------	------	----

Af Chr. Nielsen.

"Om den såkaldte evangeliske forkyn- delse."	Kbh. 1870	2-26	24
---	-----------	------	----

<u>Af V. Bech.</u> En boganmeldelse	IMT 1870	331-332	1,5
-------------------------------------	----------	---------	-----

Litteraturliste fortsat

Af H.G. Saabye.

"Om Sekterne i Danmark." Kbh. 1884 227-279 52

Af G.D. Dresler.

"Luthersk Missionsforening også kaldet Møllerianerne." Kbh. 1885 III-IV og 1-57 60

Af P.Madsen.

"Bornholmerne." Kbh. 1886 2-17 15

580,5

Sekunddær Litteratur.

P.G. Lindhardt. Vækelse og Kirkelige Retninger." Kbh. 1959 9-139 130

P.G.Lindhardt og "Den nordiske Kirkes Kbh. 1979 226-258
Balling. Historie" og 309-321 44

Tore Lindholm. "C.O.Rosenius som Teolog". Klippan 1972 18-93 75

Nesje. "Frikirker og Sekter" Kbh. 1927 374-403 28

Flere forf. "Luthersk Missionsforening 1868-1918 Et Mindeskrift." Rønne 1922 5-14 og 27-28 og 46-54 19

Redigeret af "På Ordets Grund" Hillerød 1968 16-43 27
Frøde Thorngren. LM 1868-1968.

Samuel Roswall. "En Banebryder" Hillerød 1985 37-104 67

I alt 970,5